

1. Inleiding: Het vaccinatie-debat in de Biblebelt

Gewetensbezwaren tegen vaccinatie zijn niet nieuw. Onder bevindelijk-gereformeerden zijn die er altijd al geweest. Naast twijfels over de oorsprong, veiligheid en effectiviteit van vaccins zijn er ook religieuze bezwaren tegen vaccinatie als voorzorgsmaatregel. Kort samengevat komen deze bezwaren erop neer dat men vaccinatie ziet als een uiting van een ongelovige houding ten opzichte van de HEERE. Want heeft Hij niet in Zijn voorzienigheid alles in Zijn hand? Is vaccinatie dan niet een ongeoorloofd vooruitlopen op Gods machtige plan? Staat de belijdenis van de Heidelbergse Catechismus, Zondag 10, waar we lezen dat zowel gezondheid als ziekte, en alle dingen ons van Zijn Vaderlijke hand toekomen, niet op gespannen voet met vaccineren?

Dergelijke vragen spelen al sinds de achttiende eeuw met de opkomst van de voorloper van vaccinatie, de zogenoemde variolatie. De discussie over het al dan niet geoorloofd zijn van dergelijke middelen wordt dus al ruim tweehonderd jaar gevoerd. Bij elke nieuwe uitbraak van besmettelijke ziekten, bijvoorbeeld de polio-epidemieën in de twintigste eeuw en de mazelenepidemie in 2013-2014, laait het gesprek over vaccinatie weer op. Ook de coronacrisis maakt dat de aloude vragen over de (on)geoorloofdheid van vaccineren weer in het middelpunt staan.

In het gesprek over vaccinatie onder bevindelijk-gereformeerden is het opvallend dat dit sinds een aantal jaar wordt gekenmerkt door een bepaalde onhelderheid. Naast de traditionele religieuze bezwaren, dringen aller-

lei medische bezwaren steeds meer nadrukkelijk naar de voorgrond. Deze medische bezwaren komen deels voort uit de vele misinformatie die er tegenwoordig op het internet rondgaat. Voor de gemiddelde burger is het een uitdaging om hierin feiten en fabels uit elkaar te houden en informatie op waarde te schatten. Daarnaast is er ook onder bevindelijk-gereformeerden een toenemend wantrouwen richting de overheid en de farmaceutische industrie. Het vermengen van de religieuze en medische bezwaren maakt dat het vaccinatiedebat steeds meer vertroebeld raakt. Juist daarom is een nieuwe doordenking van deze problematiek relevant. Welke religieuze bezwaren worden er precies gehanteerd en in hoeverre zijn deze logisch en theologisch consistent?

Tegelijk doet de coronacrisis ook een nieuw licht op de discussie schijnen. De maatregelen om de verspreiding van het coronavirus tegen te gaan, trekken een zware wissel op het incasservermogen van mens, maatschappij en economie. Wereldwijd zuchten gezondheidssystemen onder de toestroom van patiënten. Hoe langer de crisis voortduurt, hoe meer ook de 'bijeffecten' zichtbaar worden. Uitgestelde zorg die leidt tot ernstige gezondheidsproblemen, financiële reserves die opdrogen, depressieve klachten bij jong en oud, zijn vermoedelijk slechts het topje van de ijsberg. Om over de langetermijngevolgen nog maar te zwijgen.

Dit alles maakt het vaccinatievraagstuk niet alleen actueel maar ook uiterst urgent. De belangen om zo snel mogelijk uit de crisis te komen zijn immers groot. Vaccinatie wordt wereldwijd gezien als de meest effectieve route tot dit doel. Los van het feit wat wij daar persoonlijk van vinden, staat buiten kijf dat de noodzaak om zelf tot een weloverwogen keuze te komen ten aanzien van vaccineren buitengewoon dringend is.

De achtergronden en verdieping die in dit boek worden aangereikt, dragen bij aan een duiding van de verschillende theologische vraagstukken rondom vaccinatie en het nemen van voorzorgsmaatregelen. Een helder overzicht van de geschiedenis van de religieuze bezwaren tegen vaccinatie kan helpend zijn in het wegen van de verschillende aspecten die in de besluitvorming een rol spelen.

Stand van zaken

Een dergelijk onderzoek naar de geschiedenis en inhoud van het vaccinatiedebat binnen de gereformeerde gezindte is maar zeer beperkt voorhanden. Zo is Helma Ruijs, arts infectieziektebestrijding, in 2012 gepromoveerd op een proefschrift over de religieuze bezwaren onder bevindelijk-gereformeerden.¹ Haar onderzoek geeft een goed beeld van de recente ontwikkelingen binnen de bevindelijk-gereformeerde gezindte ten aanzien van de meningsvorming rondom vaccineren. Ook maakt zij inzichtelijk hoe de vaccinatiegraad zich ontwikkelt binnen de gereformeerde gezindte en welke aspecten door ouders als het meest belangrijk worden ervaren in het besluitvormingsproces rondom vaccinatie.

Echter, omdat haar onderzoek voornamelijk sociologisch van aard is, ontbreekt er een grondige analyse van de religieuze bezwaren.

Het meest recente, min of meer wetenschappelijke overzicht van de gehanteerde religieuze bezwaren is te vinden in het boekje *Polio: Afwachten of afweren?* van J. Douma en W.H. Velema uit 1979. Hoewel deze studie

1. Helma Ruijs, *Acceptance of Vaccination among Orthodox Protestants in the Netherlands*, proefschrift, s.n, 2012. Dit proefschrift is digitaal in te zien via het Repository van de Radboud Universiteit.

een duidelijk overzicht geeft van de toentertijd actuele bezwaren tegen vaccinatie, mist zij een zekere theologische diepgang omdat de auteurs zich vooral richtten op het ontkrachten van de bezwaren. Daarnaast bespreekt J. Douma in zijn *Medische ethiek* zeer beknopt de religieuze bezwaren tegen vaccinatie maar doet dit hoofdzakelijk vanuit de vergelijking met het weigeren van bloedtransfusie door Jehovagetuigen.

Onderzoeksopzet

Omdat de religieus bezwaarden met een beroep op Gods voorzienigheid vaccinatie afwijzen, is het van belang om inzichtelijk te maken hoe de gereformeerde theologie spreekt over de relatie tussen Gods voorzienigheid en het nemen van voorzorgsmaatregelen. Geen van de bovenstaande studies geeft een heldere analyse van het theologische kader waarbinnen de religieuze bezwaren tegen vaccinatie functioneren.

Dit boek wil die leemte wegnemen door de religieuze bezwaren te plaatsen in het kader van de theologische bezinning op de verhouding tussen Gods voorzienigheid en de menselijke verantwoordelijkheid. Zo wordt duidelijk hoe de gereformeerde theologie denkt over de verhouding tussen het nemen van voorzorgsmaatregelen en Gods voorzienigheid en hoe de religieuze bezwaren tegen vaccinatie in dit kader een eigen plaats hebben.

Dit heeft ook tot doel om de maatschappelijke discussie te ondersteunen. Hoewel er vanuit de overheid steeds meer aandacht is voor de religieuze bezwaren, probeert zij deze weg te nemen door meer medische voorlichting over vaccinatie te verschaffen. Uit het onderzoek van Helma Ruijs blijkt dat dit nauwelijks effect heeft omdat er niet wordt aangesloten bij de informatiebehoefte van ouders. Ook toont deze strategie het onvermogen van

de overheid om op een zorgvuldige wijze met dergelijke bezwaren om te gaan. Dit is jammer want zo zal de extra voorlichting niet bijdragen aan het beoogde doel en is het zowel voor de gezondheidsmedewerkers als voor de betrokken ouders verspilling van tijd en moeite. Een goed overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van de religieuze bezwaren is daarom van belang om op een zorgvuldige wijze met deze groep gewetensbezwaarden om te gaan.

Dit boek wil een antwoord geven op de volgende hoofden deelvragen:

Welke religieuze bezwaren worden er door bevinde-lijk-gereformeerden gehanteerd ten aanzien van vaccineren en hoe verhouden deze bezwaren zich tot het bredere kader van de relatie tussen het nemen van voorzorgsmaatregelen en Gods voorzienigheid binnen de gereformeerde theologie en ethiek?

1. Op welke wijze wordt er in de gereformeerde theologie gedacht over de verhouding tussen het nemen van voorzorgsmaatregelen en Gods voorzienigheid?

2. Welke religieuze bezwaren worden door bevinde-lijk-gereformeerden gehanteerd en hoe hebben deze zich historisch ontwikkeld?

3. Welke benadering kenmerkt de argumentatie van de religieus bezwaarden en zijn de bezwaren zelf logisch en theologisch houdbaar en consistent ten opzichte van het bredere kader van Gods voorzienigheid en het nemen van voorzorgsmaatregelen?

Elk van deze deelvragen zal in een apart hoofdstuk worden beantwoord. Hierna volgt een slothoofdstuk waarin de verschillende lijnen bij elkaar komen en er een aantal aanbevelingen gedaan wordt ten aanzien van de toekomst van het vaccinatiedebat.

Bevindelijk-gereformeerden en religieuze bezwaren

In deze uitgave staan de religieuze bezwaren tegen vaccineren onder bevindelijk-gereformeerden centraal. Maar wat bedoelen we precies met deze aanduidingen?

De bevolkingsgroep die bekendstaat als de bevindelijk-gereformeerden is sinds de tweede helft van de twintigste eeuw als aparte sociologische groep beschreven. Ze vormen een aparte stroming binnen het gereformeerd protestantisme en wonen vooral in de zogenoemde *Biblebelt*, een strook die loopt van Zeeland tot Overijssel. Kenmerkend voor deze stroming is de nadruk op het onfeilbare gezag van de Bijbel, de absolute noodzaak van bekering en de overtuiging dat geloof ook daadwerkelijk beleefd moet worden en geen uiterlijke zaak mag blijven. Hierin is er ook een sterke nadruk op de toe-eigening van het heil. Daarnaast kan nog gewezen worden op de gehechtheid aan de zondagsrust en de afwijzende houding ten opzichte van de moderne cultuur wat tot uiting komt in een vorm van wereldmijding.

Daarnaast gaat het in deze uitgave om een onderzoek naar de religieuze bezwaren tegen vaccinatie die binnen deze groep leven. Sinds ongeveer tien jaar maakt het RIVM onderscheid tussen drie groepen van zogeheten ‘vaccinatieweigeraars’: bevindelijk-gereformeerden, antroposofen en ‘kritische prikkers’.

Waar bij antroposofen de bezwaren vooral voortkomen uit een specifieke visie op de ontwikkeling van het kind, geldt dat bij de ‘kritische prikkers’ vooral een wantrouwen richting de gevestigde medische wetenschap, de overheid en de farmaceutische industrie een grote rol speelt. Alleen onder de bevindelijk-gereformeerden zijn de specifieke religieuze bezwaren de reden dat er binnen

deze bevolkingsgroep een significante groep is die vaccinaties afwijst voor zichzelf en/of hun kinderen.

In dit boek staat uitsluitend de laatste soort bezwaren centraal. Dit betekent dat bezwaren die opkomen vanuit een scepsis ten opzichte van de overheid of de farmaceutische industrie in principe geen onderdeel van de analyse uitmaken. Toch worden dergelijke bezwaren veelal geïntegreerd in het kader van de religieuze bezwaren. In die hoedanigheid worden ze wel meegenomen in de analyse.

Bronnen

Om de verschillende visies op de verhouding tussen Gods voorzienigheid en het nemen van voorzorgsmaatregelen zo goed mogelijk in kaart te brengen, worden relevante delen uit dogmatische werken van een aantal gezaghebbende theologen uit de negentiende en twintigste eeuw gebruikt.

Allereerst de *Gereformeerde Dogmatiek* in vier delen van Herman Bavinck (1854-1921). Bavinck was een invloedrijke gereformeerde theoloog uit de neocalvinistische traditie. Mede vanwege zijn hoogleraarschap aan de Vrije Universiteit in Amsterdam heeft hij generaties aan theologen en predikanten beïnvloed.

Vervolgens *De gereformeerde dogmatiek voor de gemeenten toegelicht* van ds. G.H. Kersten (1882-1948). Kersten was de oprichter en voorman van de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP). Ook was hij de drijvende kracht achter het ontstaan van de Gereformeerde Gemeenten. Hij was een fel tegenstander van vaccinatie in het algemeen. Zijn theologie is nog altijd richtinggevend voor zowel de Gereformeerde Gemeenten als de in 1953 uit de Gereformeerde Gemeenten ontstane Gereformeerde Gemeenten in Nederland.

Als laatste wordt de *Beknopte gereformeerde dogmatiek* van J. van Genderen (1923-2004) en W.H. Velema (1929-2019) besproken. Van Genderen en Velema zijn beiden jarenlang als hoogleraar werkzaam geweest aan de Theologische Universiteit Apeldoorn van de Christelijke Gereformeerde Kerken, een kerkgenootschap met een bevindelijk-gereformeerde vleugel.

In een dogmatiek wordt de geloofsleer systematisch verklaard en onderbouwd. Daarom zijn dergelijke werken erg geschikt als bron bij deze stap in het onderzoek. Het tijdvak van de negentiende en twintigste eeuw is bewust gekozen vanwege het gegeven dat vaccinatie pas in de negentiende eeuw een factor van belang werd. Eerdere theologische werken zouden niet goed duidelijk kunnen maken hoe deze nieuwe ontwikkelingen theologisch verwerkt zijn.

Bezwaren tegen vaccinatie zijn vaak verbonden met Zondag 10 van de Heidelbergse Catechismus. Daarom is voor een overzicht van de verschillende religieuze bezwaren tegen vaccinatie, onder andere gebruikgemaakt van de catechismusverklaring van ds. A. Moerkerken en ds. F. Mallan.

Ds. Moerkerken is jarenlang als docent en later als rector verbonden geweest aan de Theologische School van de Gereformeerde Gemeenten aan de Boezemsingel in Rotterdam. Hiermee is hij lange tijd het publieke gezicht van de Gereformeerde Gemeenten geweest. Zijn Catechismusverklaring wordt in vele vacante gemeenten gebruikt in de leesdiensten.

Ds. F. Mallan is na het overlijden van dr. C. Steenblok, de oprichter van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland, jarenlang een richtinggevende persoon geweest binnen dit kerkverband. Ook zijn catechismusverklaring

wordt nog steeds in veel gemeenten in de zondagse erediensten gelezen.

Naast deze catechismusverklaringen zijn ook relevante vlugschriften of bijdragen aan kerkelijke bladen van predikanten uit bevindelijk-gereformeerde kerkgenootschappen bestudeerd naargelang dit relevant was voor een verdere verduidelijking van de religieuze bezwaren. Tot slot is ook geput uit opiniebijdragen in het *Reformatisch Dagblad*.

Een keuze voor een bepaalde bron is natuurlijk altijd subjectief. Daarbij is het binnen het kader van deze uitgave onmogelijk om alle specifieke nuances van de argumentatie uitputtend weer te geven. Toch is het de overtuiging van de auteur dat de gemaakte keuzes goed verdedigbaar zijn. De gekozen bronnen geven een overzichtelijk beeld van de religieuze bezwaren tegen vaccinatie en het theologische raamwerk waarbinnen deze bezwaren functioneren.